

DEN KORTA HERKULN ELLER HANDROCKEN

av

NILS LITHBERG.

I uppsatsen »Till Allmogekulturens geografi» i tidskriften *Rig*, har jag lämnat en översikt över de huvudformer, under vilka linfästet uppträder hos svensk allmoge.¹ En mycket karakteristisk typ är linkäppen, anf. st., fig. 3—5, vilken har sitt huvudsakligaste spridningsområde i Dalarna och Värmland, men som sedan har talrika fränder inom ålderdomligare allmogecivilisationer här och var annorstädes, såväl i Norge som på kontinenten. Inom linkäppens spridningsområde förekom även en annan typ, anf. st. fig. 7—9, vilken i fråga om kronans form visade den närmaste frändskap, men skilde sig genom att den var betydligt kortare. För uppkomsten av denna kortare form gav jag den förklaringen, att då linkäppen efter spinnrockens införande anbragtes i en vinkelböjd ställning på själva rocken, blev det obekvämt med den långa käppen, varför det nedre stycket skars av, så att man bibehöll endast huvudet, och detta kunde sedan stickas ner och sitta säkert i vinkelställningen på rocken. Denna förklaring torde för det anf. st. fig. 9 avbildade linfästet vara riktig, för de där avbildade fig. 7—8 är den det icke.

Redan den omständigheten, att årtalet, där sådant fanns anbragt, alltid var inskuret på linfästets nedre släta del, framkallade vissa tvivel på riktigheten av min tolkning. Under en diskussion i saken med Edv. Hammarstedt fäste han min uppmärksamhet på att skaftet stundom nedtill hade en eller ett par ringformiga vulster, som närmast verkade som avslutningen på ett handtag. För teorien att den nedre släta delen var avsedd att hållas i handen talade också dess spol-

¹ *Rig*, 1918, sid. 1 ff.

Fig. 1 och 2. Gröt Kristina Andersdotter, Åsen, Älvdalen, spinner på slända med kort linfäste. — Fig. 1. Arbetet börjar. — Fig. 2. Linet drages ut för spinningen. — Foto. O. Bannbers 1922.

form. I flera fall saknades den av Hammarstedt påtalade ringen, men det lät sig då i många fall påvisa, att den nedre ändan blivit om-täljd, och härtill kunde väl knappast sökas annan anledning än den, att linfästet omarbetats för fastsättande på spinnrocken såsom jag först antytt, men samtidigt angav denna omarbetning, att föremålet tidigare kunnat ha annan användning.

Vid det möte, som på hösten 1918 anordnades på Nordiska mu-seet mellan sagesmän och upptecknare rörande svenskt folkmål och folkliv, försökte jag av Staffan Anders Andersson från Åsen i Älv-dalen (f. 1838) erhålla närmare upplysningar om redskapets använd-ning, men han visste endast, att man hållit det i handen, då man spann, sålunda en bekräftelse på att den släta ändan verkligen var ett handtag. Men hur föremålet i övrigt hanterats, i vilken hand det hållits eller liknande, därom kunde han icke lämna någon upplysning.

Fig. 3 och 4. Gröt Kristina Andersdotter, Åsen, Älvdalen, spinner på slända med kort linfäste. — Fig. 3. Spinningen pågår. — Fig. 4. Spånaden föres mellan läpparna. — Foto. O. Bannbers 1922.

Då spinning på slända därtill i den etnografiska litteraturen framställes så, att båda händerna behövas för trådens tvinning och för hanterandet av sländan, föreföll redskapet än mera gåtfullt.

Ett linfäste av typ som den här ifrågavarande lät sig emellertid icke påvisa annorstädes i den europeiska litteraturen, ej heller lyckades det mig att i de museer på kontinenten, jag särskilt under mina resor 1920 besökte, påträffa ett liknande redskap. Så behövde jag för utredandet av ett annat textilt spörsmål anlita Blümmers arbete *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste der Griechen und Römern*.¹ Här fann jag nu ett antal avbildningar av spinnande damer hämtade från grekiska vasmålningar, och här iakttog jag till min överraskning, att spinnerskan verkligen i ena handen höll en kort sticka, kring vilken linet var upplindat, och med den andra

¹ 1. Band. s. 132—133. (Leipzig und Berlin 1912).

Fig. 5 och 6. Gröt Kristina Andersdotter, Åsen, Älvdalen, spinner på slända med kort linfäste. — Fig. 5. Garnet färdigt för upplindning. — Fig. 6. Klart att börja på nytt. — Foto. O. Bannbers 1922.

handen hanterade tråden och sländan. Då jag visste, att den utmärkte kännaren av Dalarnas etnografi, Ola Bannbers, just vid denna tid skulle göra en resa uppåt Älvdalen för studier av osmundhanteringen, tillskrev jag honom och bad honom ha uppmärksamheten riktad även på sländspinningen och om möjligt komma användningen av den korta herkuln på spåren, helst som dennas utbredningsområde huvudsakligast var begränsat just till Älvdalen och Mora. Efter några veckor erhöll jag nu klart besked från Bannbers, vilken sålunda har förtjänsten av att ha utrett redskapets användning och därigenom också givit ett mycket viktigt bidrag till den europeiska etnografien.

Bannbers skildrade, hur han tagit med sig lin från sitt hem i Floda. I museet å Rots Skans i Älvdalen hade han lånat slända och herkul och sedan hade han gått från by till by med början i Väsa, Klitten m. fl. och ända upp till Åsens by och frågat de äldre kvinnor-

na, om de kunde hantera dylika redskap. Till slut var han nära att uppgiva hoppet, då han träffade på en gammal gumma, Gröt-Kerstin i Åsen, vilken visserligen icke själv spunnit på detta sätt, men sett äldre personer göra det, och eftersom hon tyckte synd om Bannbers, ville hon likväl visa honom, hur det gick till. För att vara riktigt säker på sin sak hade hon först gått ut bakom stugan och övat sig för att se, om hon kunde. Bannbers fick nu fotografera henne i hennes olika attityder, fig. 1—6.

Arbetet tillgår så. Spinnerskan håller herkuln med det upplindade linet i vänstra handen, fig. 1, med den högra drar hon ut linet, fig. 2, och tvinnar tråden, och under detta arbete hänger sländan rakt ned. Efter hand som den färdigspunna tråden blir längre, lyfter hon den vänstra handen med herkuln allt högre, tills det blir nödvändigt att vinda av tråden på sländan, fig. 5. Därpå börjar arbetet på nytt med de bägge redskapen hållna närmare varandra för att sedan under arbetet ånyo avlägsnas från varandra alltmer. Någon gång drog hon tråden mellan läpparna, fig. 4, dels i vissa fall för att ta bort linagnar, som voro på väg att tvinnas in i tråden, dels för att hon genom att vata denna skulle kunna säkrare bevara snodden i garnet. Arbetssättet sådant det av Bannbars fotograferades i Åsens by i Älvdalen i mars 1922 och sådant det finnes åskådliggjort å de av Blümnern anförda avbildningarna, fig. 7—9, är identiskt lika. Till och med detaljen med att föra tråden mellan läpparna återfinnes i ena, som i andra fallet, jämför fig. 8. Det bör anmärkas, att Bannbers, då han utförde sina fotografier, icke kände de Blümnerska avbildningarna, vilkas bekantskap han gjorde först vid ett besök i Stockholm senare på året. Det är sålunda icke tal om en konstruktion eller ett arrangemang utan om en fullt genuin företeelse av helt oantastlig pålitlighet.

Det kan icke råda ringaste tvivel om att vi här med ett inbördes tidsavstånd av $2\frac{1}{2}$ årtusende stå inför två fullkomligt likartade företeelser. En annan fråga blir sedan, om vi kunna anse, att det mellan dem råder även en direkt historisk kontinuitet, d. v. s. att ett tekniskt förfaringssätt med därtill hörande redskap, som förekom i det gamla Grekland, en gång haft en vidare spridning över Europa och inemot

vår tid hållit sig fullt levande i en avlägsen landsända i vårt avlägsna land. Innan jag går att något närmare belysa denna senaste fråga, skall jag lämna en översikt över de olika variationer, varunder den korta herkuln förekommer hos oss, och var dessa äro att söka.

Till en början kan en uppdelning av formerna göras i två olika grupper, de snidade, fig. 10—29, samt de svarvade, fig. 30—31. Av dessa kunna de snidade i sin tur fördelas i dels genombrutna, fig. 10—19, dels helskurna, fig. 20—25, dels enklare skurna, fig. 26—29. Någon skillnad i tid mellan de två första undergrupperna synes icke föreligga. De genombrutna äro i Nordiska museets

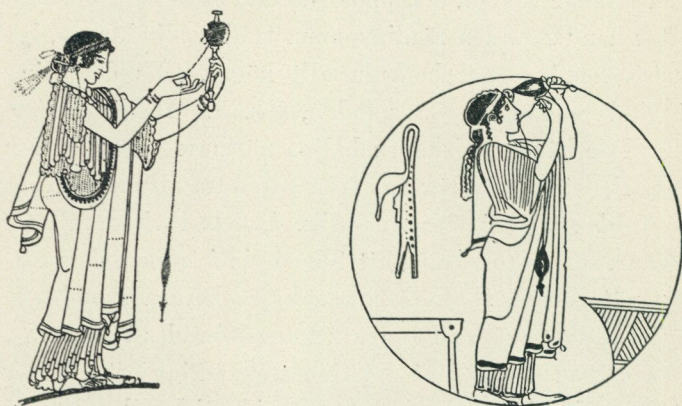

Fig. 7 och 8. Fig. 7. Stående spinnerska från rödfigurig vas. Blümner, Technologie und Terminologie, fig. 48. — Fig. 8. Stående spinnerska från rödfigurig vas. Blümner, anf. st., fig. 50.

samlingar daterade mellan 1698 och 1881, de helskurna äro daterade mellan 1713 och 1864. Ej heller i fråga om utbredningen kan någon olikhet spåras. Antalet linrockar som fig. 10—25 i museets samlingar uppgår till 76, fördelade med 52 på Mora och 24 på Älvdalen med Evertsberg. De genombrutna fördela sig med 33 på Mora och 12 på Älvdalen, de helskurna med 19 på Mora och 12 på Älvdalen. De genombrutna linrockarna kunna i sin tur fördelas i ytterligare två underavdelningar. Den ena av dessa, fig. 10—11, kännetecknas därav att inuti den genombrutna kronan löper en tunn fyrkantig stolpe, en sorts mittaxel, erinrande om hjärtstocken i en tornhuv och därför i det följande benämnd hjärtstolpe. Den andra underavdelningen, fig. 12—

19, saknar en dylik stolpe, kronan består endast av fyra strängar, som äro liksom åtsnörda vid mitten. Av de helskurna linfästena hava de äldre, fig. 20—21, en kölad rygg utesfver mitten av vardera långsidan, och utesfver kanterna löpa förhöjda lister, svarande mot den genombrutna typens fyra strängar. Den kölade ryggen svarar uppenbarligen mot hjärtstolpen i de genombrutna linfästena, den är en typologisk reminiscens av hjärtstolpen, som kvarstår, sedan man förenklat formen och övergivit den genombrutna kronan. På annat sätt kan den kölade mittryggen icke förklaras, men detta i sin tur synes förutsätta att ty-

Fig. 9. Sittande spinnerska från rödfigurig vas.
Blümner, anf. st., fig. 52.

pen med hjärtstolpe bildar utgångspunkten för såväl typen med genombruten krona utan hjärtstolpe som för typen med helskuren krona.

Att typen med hjärtstolpe är den äldsta synes även framgå därav att den är den numerärt underlägsnaste. Den är i museets samlingar företrädd av endast 6 exemplar, under det att de helt genombrutna förekomma i 39 exemplar och de helskurna i 31 exemplar. Härvid kunde dock invändas, att den förstnämnda typens numerära underlägsenhet även kunde ha sin förklaring däri att den är svårast att skära, men det bör då observeras, att den genombrutna utan hjärtstolpe är svårare att utföra än den helskurna men dock förekommer i det största antalet.

Är den uppfattningen riktig, att de helskurna linfästena med en

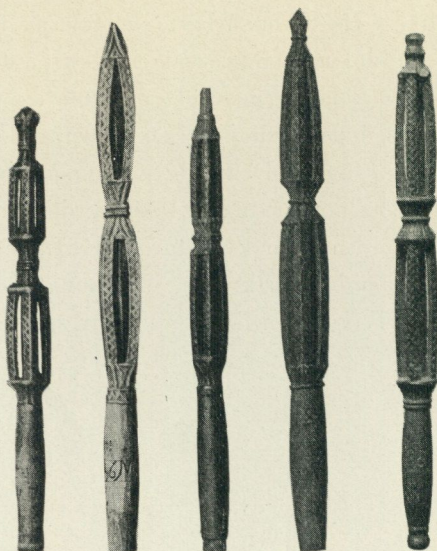

Fig. 10—14. Fig. 10. Handrock, dat. 1711; Älvdalen. L. 24,6 cm. Nord. mus. 25965 c. — Fig. 11. Handrock, dat. 1836; Mora Östnor. L. 29,2 cm. Nord. mus. 14238. — Fig. 12. Handrock, dat. 1698; Älvdalen. L. 25,5 cm. Nord. mus. 25965 f. — Fig. 13. Handrock, dat. 1811; Mora, Mor-Karlby. L. 29,9 cm. Nord. mus. 12675. — Fig. 14. Handrock, dat. 1881; Mora. L. 31,9 cm. Nord. mus. 112312.

kölad mittrygg, fig. 20, 21, äro närsläktade med de genombrutna linfästena med hjärtstolpe, fig. 10, 11, skulle detta innebära, att dessa äro de äldre, och att de helskurna linfästen, som endast hava att uppvisa en skåra uteder mitten, fig. 23—25, äro en förenkling och sålunda yngre. Här ge oss verkligen de daterade föremålen en vägledning; av de till ett antal av 14 uppgående exemplaren med kölåd rygg äro 9 daterade och årtalen infalla mellan 1713 och 1796; den enkla skåran återfinnes å 16 exemplar, varav 8 daterade med årtal mellan 1723 och 1864; från år 1831 finnes ett exemplar, fig. 22, som nertill har en smal kölåd rygg, men upptill har skåra, sålunda en form, där urartningen ännu kan direkt studeras.

En annan möjlighet till kronologisk sönderdelning lämnar kronans form. Hos de äldre helskurna exemplaren, sådana som fig. 20 och 23, är formen ännu mera långsmal och jämntjock, hos de senare, fig. 21, 22, 24, 25, äro sidorna i de två avdelningarna starkare svängda. Samma iakttagelse kunna vi göra för de båda daterade linfästena

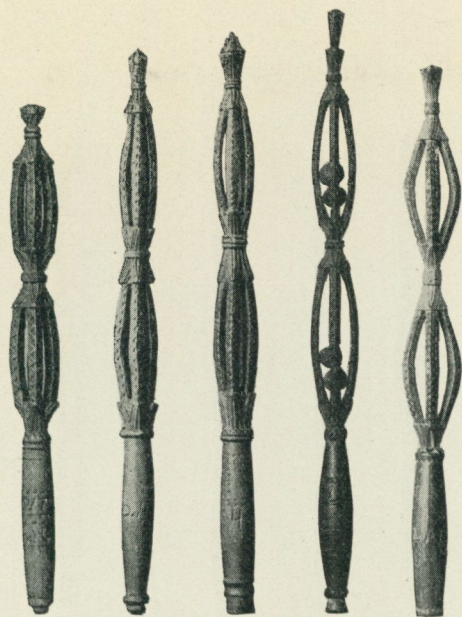

Fig. 15—19. Fig. 15. Handrock, dat. 1796; Mora, Nusnäs. L. 27,6 cm. Nord. mus. 13199. — Fig. 16. Handrock, dat. 1815; Mora, Noret. L. 31,2 cm. Nord. mus. 12690. — Fig. 17. Handrock, dat. 1844; Mora, Noret. L. 31,5 cm. Nord. mus. 12686. — Fig. 18. Handrock, dat. 1860; Mora, Noret. L. 33 cm. Nord. mus. 12687. — Fig. 19. Handrock, dat. 1869; Mora, Noret. L. 32,5 cm. Nord. mus. 12547.

med hjärtstolpe; fig. 10, daterad 1711 har nästan raka sidor, men fig. 11 daterad 1836 har sidorna svängda. Även för de genombrutna linfästena utan hjärtstolpe gäller detta, fast tidsgränsen här är mera vag. Till sådana med raka eller svagt svängda sidor räknar jag fig. 12—14; dessa äro representerade till ett antal av 13 och av dem äro 8 daterade med årtal mellan 1698 och 1881. De med svängda sidor, fig. 15—19, äro företrädde i 26 exemplar, varav 20 daterade med årtal mellan 1782 och 1870. De kraftigast svängda, sådana som fig. 19, tillhöra uppenbarligen utvecklingsseriens slut; museet äger fyra sådana, varav två daterade 1843 och 1869.

De enklare skurna linrockarna äro ytterst sparsamt företrädde i samlingarna, möjligen beroende på att man tyckt dem vara för simpla att tillvarataga. En sådan är fig. 26, vilken snarast gör intrycket av ett icke färdigarbetat ämne till en rock av form som fig. 20—25;

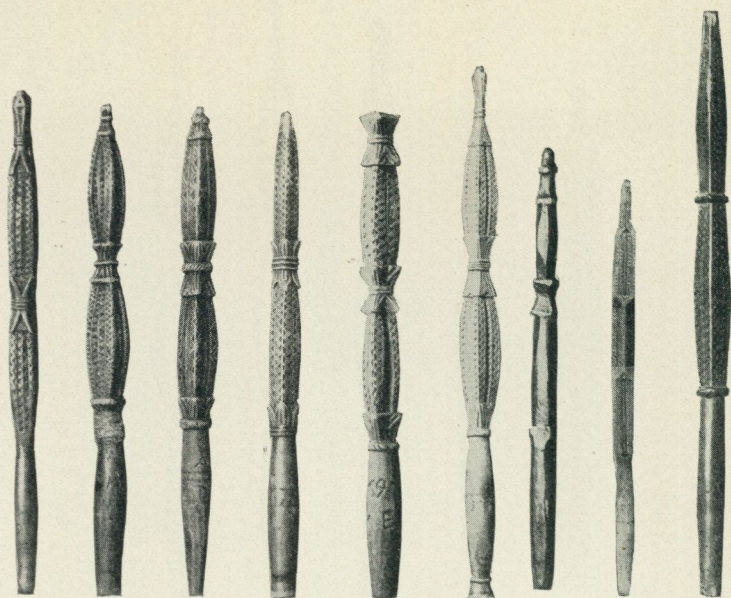

Fig. 20—28. Fig. 20. Handrock, dat. 1713; Mora, Selja. L. 30 cm. Nord. mus. 12570. — Fig. 21. Handrock, dat. 1789; Mora, Selja. L. 29 cm. Nord. mus. 12619. — Fig. 22. Handrock, dat. 1831; Mora Morkarlby. L. 28,2 cm. Nord. mus. 12745. — Fig. 23. Handrock, dat. 1790; Mora, Garsås. L. 82,2 cm. Nord. mus. 46881. — Fig. 24. Handrock, dat. 1806; Mora, Nusbäs. L. 28,2 cm. Nord. mus. 13226. — Fig. 25. Handrock, dat. 1825; Mora, Risa. L. 31,2 cm. Nord. mus. 46904. — Fig. 26. Handrock; Älvdalen. L. 26,4 cm. Nord. mus. 25965 l. — Fig. 27. Handrock; Älvdalen, Klitten L. 27,9 cm. Nord. mus. 67371. — Fig. 28. Handrock; Mora, Östnor. L. 35,1 cm. Nord. mus. 12547.

den har uppenbarligen dock använts i sin nuvarande form. Rikare utförda äro fig. 27—28, men de sakna de annars så karakteristiska små bladen vid kronans fot och göra ett ålderdomligare intryck än de förut avbildade formerna. Slutligen möta vi utanför det område, Mora—Älvdalen, från vilket alla de hittills berörda linrockarna härstamma, två särdeles enkla former av utseende som fig. 29. Dessa äro från Särna och båda äro inköpta med den anmärkningen, att de använts som kasspinnar för flicka. Den här avbildade är daterad 1853, en alldeles liknande är daterad 1839. Kasspinnen hade sitt namn därav, att den stacks ned i barnkassen, en korg av näver eller träspån, vid sidan om barnets huvud, så att man kunde breda en duk över huvudet utan att den föll ned i ansiktet. P. G. Wistrand, som behandlat denna före-

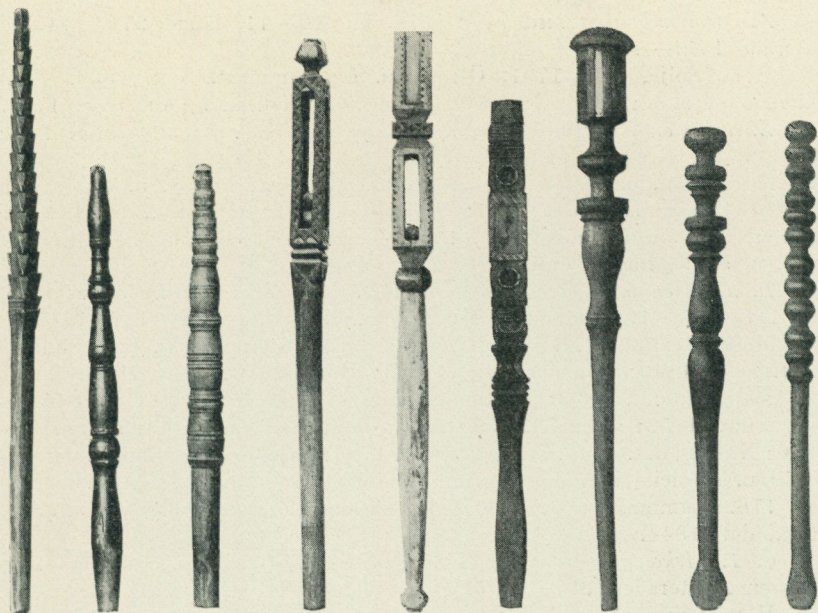

Fig. 29—37. Fig. 29. Handrock, dat. 1853; Särna. L. 35,5 cm. Nord. mus. 26769. — Fig. 30. Handrock; Älvdalen. L. 25,8 cm. Nord. mus. 25965 k. — Fig. 31. Handrock; Älvdalen. L. 26,4 cm. Nord. mus. 25965 m. — Fig. 32. Kasspinne; Lima, Skälmo. L. 37,6 cm. Nord. mus. 158186. — Fig. 33. Kasspinne; Malung, Öje. L. 34 cm. Nord. mus. 17260. — Fig. 34. Kasspinne; Malung. L. 30 cm. Nord. mus. 84867. — Fig. 35. Kasspinne; Malung, Vallerås. L. 34,5 cm. Nord. mus. 30576. — Fig. 36. Kasspinne; Malung. L. 28,5 cm. Nord. mus. 33055. — Fig. 37. Kasspinne; Malung. L. 29 cm. Nord. mus. 30608.

målsgrupp,¹ anmärker som en egenhet för Älvdalen och Särna att »gossarnas kasspinnar åtminstone under tiden 1776—1876 ej sällan hade formen av en bössa, under det att flickornas utgjordes av en »rock», linhuvud, eller en »flätsticka», alltså symboler av mannens jakt och kvinnans handaslöjd (anf. st. sid. 105). Som vi strax skola se har seden att använda en linrock som kasspinne även förekommit i Västerdalarna.

Till de enklare snidade linrockarna ansluta sig till sist även de svarvade, fig. 30—31. Dessa äro i museets samlingar företrädade av 4 exemplar, samtliga från Älvdalen.

Efter denna gruppering av materialet följer här nedan en förteckning över de olika typerna och deras förekomst:

¹ Wistrand, Ättartal hos Sveriges allmoge, Fataburen 1909, sid. 101 ff.

A. *Genombrutna med hjärtstolpe*, fig. 10—11, längd 27.3—31.5 cm., daterade 1711—1836.

Mora Selja, dat. 1791; Östnor, u. å.; sammast., dat. 1836. — Älvdalen, Rot, u. å.; icke närmare angiven fyndlokal, u. å.; d:o, dat. 1711.

B. 1. *Genombrutna utan hjärtstolpe nästan raka sidor*, fig. 12—14, längd 25.5—34.6 cm., daterade 1698—1881.

Mora, Långlet, u. å.; sammast., dat. 1789; Morkarlby, u. å.; sammast., dat. 1784; sammast., dat. 1811; Selja, dat. 1778; sammast., dat. 1827; icke närmare angiven fyndlokal, dat. 1881. — Älfdalen, dat. 1698. — Evetsberg, 3 st. u. å.; sammast., dat. 1778.

B. 2. *Genombrutna utan hjärtstolpe, mer eller mindre starkt svängda sidor*, fig. 15—19, längd 27.6—33.8 cm., daterade 1782—1870.

Mora, Bonäs, dat. 1849; Bärgharlås, dat. 1853; Garsås, dat. 1839; sammast., dat. 1843; sammast., dat. 1865; Hemus, dat. 1806; Morkarlby, dat. 1868; Noret, dat. 1808; sammast., dat. 1815; sammast., dat. 1844; sammast., dat. 1852; sammast., dat. 1860; sammast., dat. 1869; sammast., dat. 1870; Nusnäs, dat. 1785; sammast., dat. 1796; Risa, u. å.; sammast., dat. 1846; Vinäs u. å.; icke närmare angiven fyndlokal, 2 st. u. å. — Älvdalen, Åsen, dat. 1782; sammast., dat. 1799; icke närmare angiven fyndlokal, u. å.; sammast., dat. 1844.

C. 1. *Icke genombrutna, kölad mittvalk*, fig. 20—21, längd 24.5—33.0 cm., daterade 1713—1796.

Mora, Långlet, dat. 1763; sammast., dat. 1800; Nusnäs, dat. 1777; Risa, u. å.; Selja, u. å.; sammast., dat. 1713; sammast., dat. 1789. — Älvdalen, Klitten, u. å.; V. Myckeläng, u. å.; Åsen, dat. 1796; icke närmare angiven fyndlokal, u. å.; sammast., dat. 1717; sammast., dat. 1758; sammast., dat. 1780.

C. 2. *Icke genombruten, övergångsform till följande*, fig. 22, längd 28.2 cm., daterad 1831.

Mora, Morkarlby, dat. 1831.

C. 3. *Icke genombrutna, med en skåra uteder mitten*, fig. 23—25, längd 24.0—33.7 cm., daterade 1723—1864.

Mora, Färnäs, dat. 1760; sammast., dat. 1803; sammast., u. å.; Garsås, dat. 1790; Isunda, dat. 1723; Långlet, u. å.; Nusnäs, dat. 1806; Risa, dat. 1825; Selja, dat. 1864; icke närmare angiven fyndlokal, 2 st. u. å. — Älvdalen, Brunsberg, u. å.; Åsen 2 st., u. å.; sammast., dat. 1804; icke närmare angiven fyndlokal, u. å.

D. *Varierande former*, fig. 26—29, längd 23.5—35.5 cm.

Mora, Östnor, u. å. — Älvdalen, Klitten, u. å.; icke närmare angiven fyndlokal, u. å. — Särna, dat. 1839; sammast., dat. 1853.

E. *Svarvade*, fig. 30—31, längd 25.8—28.0 cm.

Älvdalen, 4 st. u. å.

Av de under A, B och C upptagna formerna här ovan är A-gruppen otvivelaktigt att uppfatta som den typologiskt äldsta. B- och C-gruppen äro parallellserier, vilkas dekorativa enskildheter bli förstaeliga först om A-gruppen förutsättes såsom redan befintlig. Någon avsevärd kronologisk skillnad mellan samtliga de tre grupperna före-

finnes emellertid icke, och här inställa sig ovillkorligen vissa reflexioner rörande spörsmålet typologi—kronologi, som ju för en helt annan kategori av kulturföremål, de förhistoriska, kommit att få en så central betydelse. Den under B 1 upptagna rocken från 1881 är den yngsta, museet överhuvud besitter, och det kan sättas i fråga om den ens skurits för praktisk användning. Se vi bort ifrån denna, falla data för B 1 mellan 1698 och 1827, data för B 2 falla mellan 1782 och 1870. Häre ha vi ovillkorligen att se en kronologisk anvisning så tillvida att B 1 börjar och slutar tidigare än B 2, men samtidigt ha de en gemensam marginal för åren 1782—1827. Mindre fixerat är förhållandet mellan C 1 och C 3. Den förra visar årtal mellan 1713 och 1796, den senare mellan 1723 och 1864 och från 1831 ha vi en mellanform mellan båda i den fig. 22 avbildade C 2. Den gemensamma marginalen är här avsevärt längre, 1723—1796, men C 3 fortlever 70 år efter det att vi mött de sista typiska representanterna för C 1.

Ätminstone för de stora huvudgrupperna kan det årtal, med vilket dessa först uppträda, icke tillmätas större betydelse, då de tidigaste exemplaren äro förkomna eller förstörda. Men det har såsom just nu antyddes ett visst intresse att iaktta, när de olika grupperna upphöra. För A-gruppen är sista årtalet 1836, för B-gruppen 1870 (1881) och för C-gruppen 1864; för de två sistnämnda blir sista årtalet för dessas underavdelningar: för B 1 1827 (1881) för B 2 1870, för C 1 1796 och C 2 1864. I sina huvuddrag erhålla vi sålunda överensstämmelse mellan de typologiska och de kronologiska serierna, men alltför härfin få vi icke vänta den; den marginal vi ha att räkna med för den tid, som förflyter mellan det nya initiativets första uppträdande och den äldre typens utslocknande, måste göras tämligen bred. Detta är en iakttagelse, vi kunna göra inom de mest skilda grupper av allmogeföremål, men det har syns mig äga ett allmänt intresse för såväl etnologer som arkeologer att se huru saken ter sig inom ett mycket litet och alldeles enhetligt kulturområde och för ett redskap så starkt specialiserat och egenartat som den korta linrocken. Det är ju typer uteslutande från Mora och Älvdalen, som komma i fråga, några särskilda karakteristika för den ena eller den andra socknen eller för olika byar ha icke kunnat fastställas åtminstone med det ma-

teriel, som hittills stått till buds. Böndernas smak har undergått utvecklingar, men dessa visa samma tendenser inom hela fyndområdet, linrockar av B- och C-typ ha föregåtts av sådana av A-typ, men i mer än 100 år leva de alla samtidigt inom samma trånga område, ett område, som dessutom är av den största tänkbara kulturella enhetlighet.

För de svarvade linrockarna äga vi inga data, men i och för sig finns ingenting som hindrar, att de kunna vara av lika hög ålder som de snidade. Ett bestyrkande härav ger oss en besläktad föremålsgrupp från en närbelägen trakt; jag syftar på kasspinnarna i Västerdalarna. Jag anförde ovan exempel på att kasspinnar i Älvdalen erhållit linrockens form; dessutom ha de två korta linrockar, som tillvaratagits i Särna varit använda just som kasspinnar. Nu finns i Västerdalarna en stor grupp kasspinnar, som skiljer sig från de vanligast förekommande formerna, men som företer de närmaste släktskaper med Mora-Älvdalens korta herkul. En sådan kasspinne är den här, fig. 32, avbildade från Lima. I Österdalarna följas formerna för kronan åt inom de korta och de långa linrockarna, den här avbildade typen med konan uppbyggd i endast en avdelning är okänd i Österdalarna, men den återfinnes i fullständigt motsvarande form å en linrock av den långa typen, som förvärvats från Malung i Västerdalarna. Något tvivel om släktskapen mellan linrocken och den nu berörda kasspinnen kan icke råda, men detta leder oss vidare till en hel grupp kasspinnar i Malung, fig. 33—34, vilkas släktskap med linrockarna blir omisskännlig genom den fig. 32 avbildade Limarocken, och i de fig. 35—37 avbildade kasspinnarna ha vi likaledes en den närmaste motsvarighet till de fig. 30—31 avbildade Älvdalsrockarna. I Älvdalen och än mer i Särna kunde vi iaktta en glidning, där linrocken övergick till att användas som kasspinne. I Västerdalarna har denna glidning fullbordats; dess kasspinnar ha linrockens form, men glidningen har skett så tidigt att någon tradition om deras ursprungliga användning icke mig veterligt upptecknats. För de svarvade Älvdalsrockarnas datering är det av betydelse, att tre svarvade kasspinnar från Malung bära årtalen 1746, 1798 och 1812.

Genom det senast anförda ha vi emellertid vidgat den korta linrockens utbredningsområde i vårt land till att ursprungligen omfatta

även Västerdalarna. Utanför Dalarna har i vårt land ingen antydan om detta redskaps förekomst anträffats. Nu stå vi färdiga att granska detsamma mot en bredare, en europeisk bakgrund.

Linfästet, herkuln, hette i äldre tid rock, fornisl. rokk, och ännu i dag förekommer för detta redskap namnen linrock, torock. Även i Tyskland betyder »Rocken» ännu i dag, jämte spinnrock, det redskap, kring vilket linet är uppfäst, och i samma betydelse uppträder ordet under formen »rocca» i det rätiska Graubünden; en dylik »rocca» finnes avbildad i Rig. 1918, fig. 19. Det är också på ett hithörande redskap, den svenska benämningen »Friggerocken» för de tre stjärnorna i »Orions bälte» hänsyftar. Hur namnet »rock» kommit att övergå på den nyare tidens spinnrock är icke platsen att här utreda.

Den verkliga rocken, linfästet, uppträder ute i Europa i tre olika huvudtyper,¹ dels i form av en smal, nästan jämntjock stav, liknande den som hos oss förekommer i Dalarna och Värmland, Rig 1918 fig. 3—5, dels såsom en stav med en spolförmig, genombruten krona besläktad med de i Rig 1918, fig. 12—13, avbildade linfästena, dels i form av en stav, som upptill är skivförmigt utvidgad, jämför den nyssberörda rocken från Graubünden, Rig. 1918, fig. 19; av sistnämnda typ finnas ett flertal varianter. Den spolförmiga och den skivförmiga rocken förekommer hos oss endast i sena efter den moderna spinnrocken lämpade utvecklingsfaser. Den smala staven är den enda av dessa tre huvudtyper, som förekommer i Sverige. Men liksom i vårt land så förekommer den även ute i Europa endast i särdeles ålderdomliga och efterblivna kulturområden, såsom i Skottland, i Västalperna (Savoyen och Piemont) och i Kroatien. Dessutom uppträder hos oss den korta herkuln och detta endast inom en särskild del av det område, som i övrigt behärskas av den långa herkuln, den smala stavförmiga rocken. På kontinenten är den korta herkuln ännu ytterst bristfälligt känd. Enligt en avbildning meddelad av S. Erixon i Fataburen 1929, sid. 51, har den ännu under 1800-talet varit i användning på grekiska öarna. Formen framgår icke av bilden. Däremot finna vi den i Georg Paulis »Spinnerska» från Anacapri och här är formen klar; det är det uppspjälkade rörets typ, fig. 38.

¹ Jfr Buschan, Illustrierte Völkerkunde II. Stuttgart 1926, sid. 523 ff.

Fig. 38. Spinnerska från Anacapri. Oljemålning av Georg Pauli, 1879—82.

De ställen i den fornnordiska litteraturen, där »rokr» omtalas ge oss inga upplysningar om föremålets form eller utseende. Falk¹ citerar efter Eyrbyggjasagan, kap. 20, huru »Katla spann garn från rocken», *af* (icke *of*) *rokki*, och han tillägger, att rocken bestod av en rak och tunn stav, som lätt böjde sig, då tråden drogs ut. Vidare uppger han, att den under arbetet hölls i vänstra handen eller under vänstra armen, stundom väl också var fäst i bänken, där man satt. Påståendet att rocken lätt böjde sig, då tråden drogs ut, stöder han på det bekanta stället i Rigstula, där det vid Rigs ankomst till Aves och

¹ Falk, *Altwestnordische Kleiderkunde*, Kristiania 1916, sid. 6.

Ammes gård bl. a. heter: »Hustrun satt där, svängde rocken, bredde ut famnen, förberedde tyg»; — »sat þar kona, sveigði rokk, breiddi faðm, bió til vaðar». Falk tillfogar här en förklarande not så lydande: »d. v. s. hon böjde rocken, för att ullen skulle glida av, och bredde ut armarna i det hon drog ut tråden».

Citatet ur Rígstula har varit föremål för språklig diskussion.¹ Den allvarligaste vanskligheten för en påtaglig tolkning har väl varit obekantskapen med spinningsmetoder och spånadsredskap. Så menar exempelvis Brate, under hänvisning till en medeltidsmålning i Härkeberga kyrka, att linrocken »hölls mellan knäna och rördes av och an under spinnandet», ett tempo, som torde vara fullständigt omöjligt att utföra. Tänka vi oss däremot, att diktaren avsett den korta Älvdalsherkuln, kunna vi göra oss en åskådlig bild av Rígstulas spinneriska. I ena handen håller hon linrocken och med den andra hanterar hon tråden och sländan. Vid arbetets början håller hon rocken och sländan tämligen nära varandra för att sedan, efter hand som spinnandet fortgår föra rocken alltmera snett uppåt, »hon bredde ut famnen». Och eftersom hon har endast en hand för att draga ut spånaden och tvinna den, blir det nödvändigt att med den andra sakta röra rocken, så att spånaden löser av sig från denna, »hon svängde rocken». Det är bilden av Gröt-Kerstin i Åsens by, som vi få för ögonen, då vi läsa den gamla isländska dikten; det är endast en skillnad, den ena står och den andra sitter.

En nära illustration till Rígstula kunna vi emellertid, såsom amanuensen G. Berg påpekat för mig, erhålla i ett troligen från Syrien härstammande manuskript från 400-talet, den s. k. Wiener Genesis, där en framställning av Josef och Potifars hustru visar både stående och sittande spinnerskor, med en kort linrock i vänstra handen.²

Den här föreslagna tolkningen av Rígstula blir ett antagande, som emellertid skulle vinna i trovärdighet, därest det kunde påvisas,

¹ Se härom Kock i Arkiv. f. nord. filol. XXIV, sid. 181 ff.; Brate Sámunds Edda, Stockholm 1913, sid. 324.

² Brandt, P., Schaffende Arbeit und Bildende Kunst. Leipzig 1927, sid. 214; jämf. även samma arb. fig. 296, relief av Jacopo della Zucchia och fig. 299. relief av Giotto. Säkertligen skulle en undersökning av de många framställningarna i konsten av »då Adam grävde och Eva spann» vara i hög grad etnologiskt givande.

att den korta herkulan verkligen varit i användning i Nordens forntid. Ett påvisande därav är också möjligt. Bland de för den nordiska folklivsforskningen så betydelsefulla fynden i Ose-

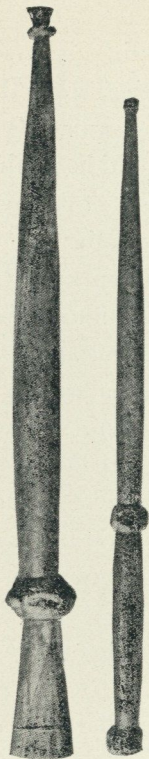

Fig. 39—40.

Fig. 39. Handrock från Osebergsskeppet, 800-talet. Osebergfundet II, fig. 109. — Fig. 40. Handrock från Osebergsskeppet, 800-talet. Osebergfundet II, fig. 110.

bergsskeppet finnas två föremål, fig. 39, 40,¹ vilka svårligen kunnat haft annan användning än den av rockstavar. De hittades i en ekkiste som stod i gravkammaren på babords sida och som bl. a. innehöll en fullständig slända och en sländtrissa. De beskrivas av Sigurd Grieg på följande sätt: »Nr. 152 (fig. 39), större träredskap, antagligen ett spånadsredskap. Föremålet är utskuret ur ett stycke bokträ, väsentligen av smal, cylindrisk form, dess hela längd är 38.5 cm. Den övre tjockare delen är ihålig, 2 × 3.3 cm. i genomskärning, men helt säkert flatklämd. Omkr. 7.2 cm. från ändan övergår den i en utskuren knopp, 4 cm. i genomskärning och 2.2 cm. i höjd. Härefter smalnar föremålet mot ändan på en sträcka av 27.7 cm. och här är det försett med en liten tvärknopp.» — »Ett annat träredskap (fig. 40), som i huvudsak liknar det förra. Det består av en i det närmaste cylindrisk pinne av bok, som är 34.2 cm. lång. I ena ändan befinner sig en fyrkantig knopp och 10.5 cm. nedanför denna återigen en fyrkantig knopp, varefter den smalnar jämnt till den andra ändan, som består av en mångkantig knopp, som slutar i en spets — — — Enligt meddelande av G. F. Heiberg brukade man förutom själva handtenen också en lång pinne, på

vilken ullen uppfästes. För att taga av ullen av denna långa pinne brukades små prylar av ben med hål i övre ändan eller nålar av trä med ett hål eller en fyrsidig platta i övre ändan.² De två här be-

¹ Osebergfundet, II, Oslo 1928, fig. 109—110, sid. 182.

² Möjligen avses härmed de s. k. rockstickorna. Dessa ha emellertid icke, åtminstone icke hos oss, haft en sådan användning.

skrivna träredskapen från Oseberg ha troligen varit nyttjade att därå anbringa ullen under spinningen.»

Grieg tolkar, ehuru med någon tvekan, de bägge föremålen såsom tillhörande spånadsredskapens familj, och detta hans antagande får ett kraftigt stöd genom att de hittats tillsammans med sländor. Släktskapen med de ovan beskrivna och de redan i Rig 1918, fig. 7—8, avbildade korta linfästena är påtaglig. En särskilt god typ företräder fig. 40 med sitt svagt spolförmiga skaft och sin längre, knoppförsedda sticka, som avsetts för fäste åt spånaden. Längden är 34.2 cm.; längden för de nuvarande dalska korta linrockarna är 23.5—35.1 cm. Den enda tolkning, som fyndomständigheter, form och nutida etnografiska paralleller i Dalarna och vid Medelhavet medgiva för de två nu berörda föremålen i Osebergsfyndet, är att uppfatta dem som korta linfästen att under spinnandet hållas i handen. Det är återigen Gröt-Kerstin, som löser frågan. Men på så sätt har Rigstulas spinnerska erhållit en ny realitet. Rocken, som hon håller i handen och svänger under spinnandet illustreras av Osebergsfyndet. Med denna rock i den ena handen och sländan hängande ned från tråden i den andra handen vidgar hon famnen under det att hon spinner.

Då på Anacapri och i den grekiska arkipelagen under 1800-talet samma spinnmetod återfinnes som den, vilken återfinnes i illumineerade manuskript från 400-talet i Syrien och på vasmålningar från det gamla Grekland, kan väl ingen tvekan råda om historisk kontinuitet dem emellan. Då i Osebergsskeppet samma spånadsredskap återfinnes som i det nutida Dalarna och då beskrivningen av Rigstulas spinnerska låter sig illustrera med tillvägagångssättet i Älvdalen ner emot vår tid, kan väl heller icke på denna punkt råda tvivel om ett historiskt sammanhang. Hur lockande det än vore att ställa Osebergs-skeppets och Rigstulas spinnerskor i historisk förbindelse med det gamla Greklands, måste dock en kritisk kulturforskning tillsvidare ställa sig avvaktande inför den tidpunkt, som medger smidandet av de sammanbindande länkarna mellan dem.

ZUSAMMENFASSUNG.

NILS LITHBERG: Der »kurze Herkul« oder der Handrocken.

In zwei der nördlichsten Kirchspiele von Dalarna, Mora und Älvdalen, kommt zum Aufwickeln von Spinnstoff ein Rocken von einem Typus vor, der sonst bei der bauerlichen Bevölkerung des Nordens unbekannt ist. Der Typus ist in den Sammlungen des Nordischen Museums in etwa 80 Exemplaren vertreten, datiert zwischen 1698 und 1881. Die verschiedenen Formen verteilen sich auf gewisse Gruppen: A, Fig. 10—11; B, Fig. 12—19; C, Fig. 20—25; D, Fig. 26—29; E, Fig. 30—31.

Ihre Anwendung ist, nach einer von Ola Bannbers gelieferten Beschreibung, folgende. Die Spinnerin hält den Rocken mit dem aufgewickelten Flachs in der linken Hand, Fig. 1, mit der rechten zupft sie den Flachs heraus, Fig. 2, und zwirnt den Faden, und während dieser Arbeit hängt die Spindel gerade herunter. In dem Masse, wie der fertiggesponnene Faden länger und länger wird, hebt sie die linke Hand mit dem Rocken immer höher, Fig. 3, bis es notwendig wird, den Faden auf die Spindel aufzuwickeln, Fig. 5. Darauf beginnt die Arbeit aufs neue, indem die beiden Geräte zunächst nahe aneinander gehalten werden, um dann während der Arbeit wieder mehr und mehr voneinander entfernt zu werden. Dann und wann zieht sie den Faden zwischen den Lippen, Fig. 4, teils um Holzreste aus dem Flachs zu entfernen, teils um durch Anfeuchtung die Drehung des Garns sicherer bewahren zu können.

Dasselbe Gerät findet sich in griechischen Vasenmalereien dargestellt. Auch die Arbeitsweise ist die gleiche, Fig. 7—9: man findet sogar das Detail wieder, dass der Faden zwischen den Lippen geführt wird, Fig. 8. Zwei vollkommen gleichartige Erscheinungen, zwischen denen 2½ Jahrtausende liegen. Besteht zwischen ihnen auch ein geschichtlicher Zusammenhang? Diese Frage lässt sich bis auf weiteres nicht beantworten. Durch anderes vorhandenes Material erfährt sie jedoch eine nähere Beleuchtung.

Einerseits wird dasselbe Gerät noch heute auf den griechischen Inseln und anderwärts im Mittelmeer angetroffen, Fig. 38 und Fataburen 1929 S. 51, in welchen Gegenden es offenbar noch direkt aus dem Altertum her fortlebt.

Was den Norden betrifft, so liegt das Gerät bereits unter den Funden im Oseberger Schiff aus dem 9. Jahrhundert vor, Fig. 39, 40. Auch muss dieses Gerät in der Rigsþula in der Edda gemeint sind, wo es von Amma heisst; »sat þar kona, sveigði rokk, breiðði faðm, bió til váðar« — die Frau sass da, schwang den Rocken, breitete die Arme aus, bereitete Tuch vor — wozu wir in der Spinnerin von Dalarna, Fig. 1—6, eine lehrreiche Illustration erhalten; vgl. auch Fig. 38. In Dalarna kommt ein in der Form verwandter Gegenstand vor, Fig. 32—37, der nunmehr die besondere Verwendung hat, dass er in die Wiege eines Mädchens hineinsteckt wird, um das über den Kopf gebreitete Tuch daran zu hindern, über das Gesicht des Kindes hinabzufallen. Der entsprechende Gegenstand in

der Wiege eines Knaben hat bisweilen die Form einer Flinte erhalten. Wahrscheinlich ist in der Mädchenwiege einst ein Flachsrocken zur Verwendung gekommen, und nachdem dieser als Spinnerät ausser Gebrauch gekommen war, hat er in seiner besonderen gegenwärtigen Funktion fortgelebt. Dies scheint darauf hinzudeuten, dass der kurze Flachsrocken auch in Dalarna in älteren Zeiten eine weitere Verbreitung gehabt hat als jetzt.

Was man weiss, ist, also, dass ein kurzer Handrocken in der Antike und noch heutzutage an vereinzeltten Stellen im Mittelmeer vorkommt, und dass ein ähnliches Gerät in der Wikingerzeit des Nordens in Gebrauch gewesen und noch bis auf unsere Zeit in Dalarna zur Verwendung gekommen ist.

OM BRUNNAR.

Av

SIGURD ERIXON.

Vid min undersökning år 1926 av den gård, varifrån Morastugan på Skansen är tagen, nämligen Bullasgården i Östnors by i Mora socken, Dalarna, befanns, att den till gården hörande brunnen var av mera ovanligt slag. Den hade formen av en cylindrisk träholk, vars mynning endast obetydligt höjde sig över markytan, men från vilken två ståndare reste sig, upptill förenade med en träarm, uppbärande en hängande blocktrissa för vattenupphämtning, fig. 1—2. Holken var sammansatt av grova jämnbilade plankor med sneda kanter, hoppresade som i ett cylindriskt laggkärl av den kringliggande jorden. De i marken nedslagna plankorna kunde ej närmare skärskådas i sin nederdel utan grävning, som då ej kunde utföras. Man meddelade på platsen, att den nuvarande upphämningsanordningen med blockspel ej var den ursprungliga utan föregåtts av en annan, den i Dalarna för övrigt allmänna med en hävstång på en stolpe, den här så kallade »windstopan», på riksspråk kanske bäst uttryckt *stolpvinden*.

En brunn av samma konstruktion fastän med högre uppskjutande holk, bildande ett cylindriskt parti ovan jord, påträffades vid samma tillfälle i Siselgard i samma by, fig. 3. På holken fanns årtalet 1899 inskuret. Man meddelade, att detta härstammade från en reparation, då brunnsholken blivit höjd och lagad; stommen i övrigt var urgammal. Den var försedd med enkelt brädlock. Till denna brunn hörde en stolpvind.

En tredje brunn av detta slag blev funnen i Rumbogard, ävenledes i Östnor.